

Основні напрямки регіональної політики щодо активізації суспільно-географічної ролі дуже малих міських поселень (на прикладі Львівської області)

Резюме. Розкрито суспільно-географічне значення та соціально-економічні проблеми дуже малих міських поселень України. Обґрунтовано концептуальні принципи оптимізації структури розселення України. Розкрито перспективні напрями трансформації мережі міських поселень Львівської області. Визначено можливості розширення економічної бази дуже малих міст і селищ міського типу регіону.

Abstract. A socio-geographical importance and socio-economic problems of very small urban settlements of Ukraine are revealed. Conceptual principles of optimization of the structure of settlement in Ukraine are grounded. Promising areas of transforming network of urban settlements in Lviv region are discussed. Possibilities of expansion of economic base of very small towns and villages of the region are designated.

Процеси заселення, освоєння та соціального розвитку України безпосередньо пов'язані з функціонуванням малих міських поселень, середовище яких формується двома категоріями – малими містами і селищами міського типу. Серед малих міст України особливу групу становлять дуже малі міста, людиною до 10 тис. осіб, які згідно з чинними українськими нормативними документами навіть не відповідають критеріям міста¹. Такі дуже малі міста і за своїм демографічним та соціально-економічним потенціалом, і за внутрішньою територіальною структурою є дуже подібними до селищ міського типу, а тому ці дві групи поселень доцільно об'єднати в категорію дуже малих міських поселень. Зауважимо, що таке об'єднання є доцільним лише для зручності суспільно-географічного аналізу і водночас – непотрібним у практиці адміністративно-територіальних відносин, тобто в контексті надання цим групам поселень якогось одного окремого статусу, наприклад, статусу містечка, оскільки це передбачало б і позбавлення дуже малих міст власне статусу міста, що негативно позначилося б на їхньому соціальному розвитку.

Дуже малі міські поселення загалом зосереджують на сьогодні доволі значну частку населення як України (15,6 %), так і Львівської області (16,7 %). Водночас їхня питома вага в економічному потенціалі держави

* Доктор географічних наук, професор кафедри географії Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

** Старший лаборант кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка

¹ Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 березня 1981 року «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» // Відомості ВР УРСР, 1981. №12. – С. 179–181

є помітно меншою. Але з огляду на значне поширення дуже малих міських поселень, їхній людський та культурно-туристичний потенціали, а також виконання ролі локальних центрів в обслуговуванні сільської місцевості, ця категорія поселень виконує важливі міжпоселенські функції, стаючи одним із чинників збалансування усєї поселенської мережі та стабілізації демогеографічної ситуації у віддалених місцевостях.

Дослідження перспектив розвитку дуже малих міських поселень в системах розселення України, враховуючи подібність більшості тенденцій, достатньо здійснити в межах одного регіону. Вибір Львівської області як базового регіону дослідження є достатньо обґрунтованим, оскільки область має одну з найширших мереж поселень цієї категорії в Україні (34 селища, 3,85% від усіх селищ України) і найбільшу кількість дуже малих міст (22 поселення, 23,2% від усіх дуже малих міст України). До того ж розміщення та розвиток дуже малих міських поселень Львівської області має багато спільних рис з іншими західноукраїнськими регіонами, особливо галицькими, адже населені пункти цих регіонів формують єдиний і суцільний поселенський масив, що пов'язано з синхронністю та подібністю процесів заселення, розвитку поселень у подібних історичних та природних умовах.

Зважаючи на складні демогеографічні та економіко-географічні процеси, що відбуваються в світі та нашій державі, дуже малі міські поселення України знаходяться сьогодні в досить скрутному становищі. Більшість із них потерпає від недостатності засобів виробництва та інвестицій, а тому має депресивний характер, що робить особливо актуальним питання прогнозування їхніх подальших перспектив та й загалом моделювання оптимальних співвідношень у системі розселення.

Отже, необхідність соціально-економічного піднесення малих міських поселень, є загально визнаною проблемою, яка знаходить підтримку і фахівців різного профілю², і широкої громадськості, але в державі не простежуються реальні дієві заходи щодо покращення становища цієї групи поселень. Прикладом позитивної налаштованості на вирішення проблем функціонування малих міських поселень було прийняття у 2004 році Верховною Радою Програми розвитку малих міст³. Незважаючи на те, що нею не охоплено селища міського типу, все ж у загальних рисах окреслено потреби всіх малих міських поселень. В аналітичній частині програми було виділено більшість соціально-економічних проблем малих міст, визначено типологічні особливості та можливі варіанти посилення їхнього потенціалу. Однак реальні зміни щодо

² Шепотько Л. О. Науково-методичні основи визначення і державної підтримки занепадаючих поселень / Л. О. Шепотько, О. П. Максимюк // Державне регулювання соціально-економічного розвитку села. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1995.–С. 39–49.

³ Шульц С. Л. Проблеми розвитку малих міст Львівської області та програмно-цільовий підхід до їхнього розв'язання / С. Л. Шульц, І. З. Сторонянська, М. В. Максимчук // Соціально-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах. – Львів: Ін-т регіон. досліджень НАН України, 2009. – С. 47 – 63

покращення становища малих міст так і не відбулися. Це пов'язано як з несприятливою макроекономічною ситуацією в державі, так і з негативними тенденціями політичної боротьби за владу, які взагалі унеможливають проведення конструктивної регіональної політики. Тому проблема активізації ролі малих міських поселень (і малих міст, і селищ) потребує як глибокого концептуального осмислення, так і створення необхідних економічних і політичних передумов практичної реалізації.

У концептуальному аспекті важливо з'ясувати: 1) якою мала б бути оптимальна модель ієрархічної структури розселення; 2) яким мало б бути місце малих міських поселень у перспективній і збалансованій системі розселення. Відповіді на ці питання лежать не лише в екістичній площині, але безпосередньо пов'язані з розвитком політичної та економічної системи. Зокрема, в розвитку політичної системи стратегічно важливо уникнути гіперконцентрації політичного життя у столиці та регіональних центрах, створити передумови громадсько-політичної самоорганізації соціального середовища малих міських поселень, яке дало б їм змогу не бути пасивним об'єктом центральної політики, а впливати на прийняття загальнодержавних рішень.

У державній стратегії важливо не допустити, щоб економічний розвиток відбувався лише у великих центрах. Тому органам державної влади та місцевого самоврядування необхідно розробити та реалізувати для усіх міських поселень програму конкретних виробничих проєктів із залученням як державних коштів, так і зовнішніх й внутрішніх приватних інвестицій, які забезпечили б докорінну модернізацію транспортної системи, інженерної інфраструктури, нарощування промислового потенціалу, насамперед наукомістких виробництв важкої індустрії, а також легкої та харчової промисловості, уникаючи водночас радянських установок на концентрацію виробництва у великих центрах, долаючи внутрішню регіональні диспропорції у розвитку господарства, насамперед між обласним центром і малими міськими поселеннями. Слід підкреслити, що без нарощування виробничого потенціалу поселень та обсягів виробництва забезпечити їх зайнятість та поступальний економічний розвиток є практично неможливими. Реалізація такого напрямку економічного розвитку дасть поштовх дальшим процесам урбанізації і розбудови мережі міських поселень. У цих умовах реальним буде ставити питання не лише про збереження системи малих міських поселень, але й про її розширення.

Отже, якщо українське суспільство зуміє забезпечити зростання промислового потенціалу, який, своєю чергою, стимулюватиме дальші процеси урбанізації, то, очевидно, більшої актуальності набуде питання проєктування загальних контурів системи розселення. Концептуальне осмислення цієї проблеми дає змогу висунути кілька положень. По-перше, незважаючи на неминуче зменшення кількості сільського населення в процесі урбанізації

(а це необхідно з огляду на перенаселеність сільської місцевості) важливо зберегти саму мережу сільських поселень, оскільки зменшення кількості сільських поселень – це негативний процес звуження простору сільської місцевості та погіршення її соціально-економічної освоєності. Тому неминуче зменшення людності сільських поселень має бути поєднане зі збереженням (а ще краще – зі збільшенням) їхньої функціональної спроможності в соціально-економічному освоєнні території шляхом збереження оптимальних вікових співвідношень у структурі населення, покращення рівня агротехніки та транспортної й інженерної інфраструктури. По-друге, епіцентром урбанізації мають стати не лише великі міста, але й малі міські поселення, причому важливо не лише не допустити зменшення кількості дуже малих міських поселень, але й забезпечити в окремих випадках розширення їхньої мережі шляхом трансформації великих сіл та формування нових поселень у процесі індустріального розвитку. По-третє, збільшення демографічної ваги та промислового потенціалу малих міських поселень необхідно поєднувати зі збільшенням їхнього культурного та соціально-політичного значення. Одним з необхідних кроків піднесення ролі дуже малих міських поселень є перейменування селищ у містечка й нове нормативне обґрунтування цієї категорії поселень.

В умовах економічного росту та збалансованого перебігу урбанізаційних процесів так чи інакше постане питання оптимізації в Львівській області і системи розселення, насамперед її ієрархічної структури. Виходячи з потреб зрівноваження екістично-географічних співвідношень в регіоні, на дальшу перспективу (впродовж 20 наступних років) доцільною є така ієрархічна модель міських поселень: одне дуже велике місто Львів (близько одного млн осіб), перехід Дрогобича та Червонограда до категорії великих міст (понад 100 тис. осіб), збільшення демографічного потенціалу Стрия, трансформація Самбора до рівня середніх міст (від 50 до 100 тис. осіб), наближення до цієї категорії Золочева і Бродів, підвищення приблизно у 1,2–2 рази демографічного потенціалу всіх інших міських поселень. Контроль за реалізацією стратегії соціально-економічного та екістичного розвитку мають здійснювати місцеві та регіональні органи місцевого самоврядування, стаючи ініціаторами нових проектів та залучаючи різні джерела інвестування.

На підставі зазначених концептуальних й методологічних підходів у процесі активізації суспільно-географічної ролі дуже малих міських поселень Львівської області актуальними є кілька завдань. Це, зокрема: а) призупинення тенденцій до поглиблення депресивності соціально-економічного розвитку деяких селищ та дуже малих міст з метою збереження їхнього статусу; б) визначення перспективних напрямів економічного піднесення поселень цієї категорії та в) виявлення варіантів її розширення. Перше завдання особливо актуальне для селищ міського типу Бориня, Нижанковичі, Нові

Стрелища, Поморяни, Стара Сіль та дуже малих міст Угнів, Белз, Глиняни, Бібрка, Комарно, Новий Калинів, Хирів, Доброміль. На початку ХХІ ст. ці поселення відзначалися помітним застоєм у соціально-економічному розвитку, подоланню якого сприяв би розвиток малого і середнього бізнесу в легкій, харчовій та лісовій галузях промисловості, а також у сфері послуг. Першочерговим для цих поселень є також обладнання житлового фонду газом, каналізацією, водопостачанням, яке може дати поштовх розвитку туризму, рекреаційного господарства. Вирішення цієї проблеми, з огляду на обмеженість місцевих фінансових ресурсів, потребує формування цільового інвестиційного проекту.

Для активізації ролі селищ міського типу, які виконують здебільшого промислові функції (Добротвір та Гірник), необхідним, з одного боку, є покращення економічної ситуації у відповідних базових галузях, а з іншого – подолання економічної монофункціональності шляхом розширення економічної бази цих поселень. Ще складнішим завданням є налагодження економічного життя міста Новий Калинів, яке за більшістю ознак все ще залишається на рівні гарнізонного містечка. В тих селищах (Дашава, Івано-Франкове, Красне, Щирець, Шкло) та дуже малих містах (Буськ, Радехів, Сколе, Старий Самбір, Турка, Великі Мости, Ходорів), які мали наприкінці ХХІ ст. кращі економічні передумови, але не зуміли зберегти усі виробничі потужності, важливо здійснити інвентаризацію основних фондів, визначити можливі варіанти санації тих суб'єктів господарювання, які опинилися у складній економічній ситуації. В контексті модернізації залізничного транспорту необхідно закласти і нові можливості посилення ролі таких залізничних станцій, як Красне та Жwirkа. У моделюванні варіантів прикордонного українсько-польського співробітництва слід враховувати різнобічні інтереси таких селищ та дуже малих міст, як Краковець, Нижанковичі, Немирів, Доброміль, Мостиська, Рава-Руська, Хирів.

У розрізі окремих секторів економіки поживавлення соціально-економічного становища селищ можливе внаслідок активізації ролі малого і середнього бізнесу в таких галузях промисловості, як лісова та деревообробна, будівельних матеріалів, легка та харчова, а також унаслідок пошуку нових точок росту в сфері послуг. Зокрема, пропульсивними галузями в контексті соціально-економічного розвитку селищ мають усі підстави стати рекреаційне господарство і туризм. Аналіз перспектив розвитку цих галузей передбачає всебічне економічне оцінення рекреаційно-туристичного потенціалу селищ, економіко-географічну основу якої має скласти дослідження відповідних ресурсів, поєднане з оціненням усіх видів інфраструктури, а також сусідського положення, насамперед в контексті рекреаційно-туристичних можливостей сусідніх населених пунктів. На думку А. В. Степаненка, резервом піднесення

гірських та передгірських міських поселень є «зелена» економіка, насамперед розвиток «зеленого» агробізнесу⁴.

У контексті перспектив розвитку туризму виділяються містечка, які сформувалися (трансформувалися) протягом післявоєнного періоду в міські поселення тією чи іншою мірою завдяки прискореному розвитку рекреаційного господарства (Брюховичі, Великий Любінь, Немирів, Славське, Східниця, Шкло), враховуючи їхнє розміщення, потреби населення, і які на сьогодні зберігають значний резерв подальшого розширення рекреаційних потужностей, що, своєю чергою, потребуватиме створення нової сучасної інфраструктури. Для цього вже є сприятливі передумови, враховуючи інвестиційну привабливість галузі та зростання інвестиційних можливостей українських бізнесових структур чи їхніх зарубіжних партнерів. Значним потенціалом гірських природно-туристичних ресурсів володіють Бориня, Верхнє Синьовидне, Підбуж, Сколе, Турка, який однак обмежений недостатнім розвитком інфраструктури. Водночас низка дуже малих міських поселень Львівської області (Белз, Глиняни, Добромиль, Стара Сіль, Олесько, Поморяни, Підкамінь, Судова Вишня, Угнів) зосереджують і значні туристичні ресурси історико-культурного походження, впорядкування та реклама яких могли б мати важливе атракційне значення для дальшого розгортання туристичної індустрії регіону.

Розширення мережі дуже малих міських поселень є реальним та необхідним лише у випадку значного піднесення в промисловості, яке потягнуло б подальші урбанізаційні процеси. Неминучою в цьому випадку є диференціація у розвитку сільських поселень, окремі з яких, насамперед великі за людністю, могли б трансформуватись у міські. Безперечно, більшість з дуже великих сіл, з огляду на невисоку густоту населення, особливості забудови та господарства, не має реальних підстав для перетворення в міські поселення. Але все ж деякі з них відповідають більшості критеріїв, необхідних для віднесення до категорії містечок. Частково це стосується деяких дуже великих підльвівських сіл (Давидів, Зимна Вода, Солонка, Сокільники, Муроване, Оброшине) з досить добре розвинутою інфраструктурою. Є підстави для розширення селищної мережі і в інших частинах області, у т. ч. на півдні та півночі регіону, де густота селищної мережі є нижчою. Так, село Стоянів Радохівського району має не лише достатній демографічний потенціал (3014 мешканців), але і мало у минулому міські права. Є тут і деякі важливі інфраструктурні об'єкти. Деякі сучасні села (Стрілки, Крукенечі, Новий Милятин) до реформи 60-х років минулого століття навіть виконували функції районних центрів. І хоча в результаті втрати вищого адміністративного статусу їхній сукупний суспільно-географічний потенціал суттєво знизився, все ж і на сьогодні с. Стрілки Старосамбірського району має вигідне транспортно-географічне положення, значний демографічний та інфраструктурний потенціали. Є тут і меблева фабрика та інші суб'єкти промисловості. Зважаючи на це,

⁴ Висловлено у розмові з авторами.

для регулювання процесів урбанізації і за наявності політичної волі можна ставити питання про надання деяким великим селам з належною соціально-культурною інфраструктурою, відповідними історико-географічними передумовами (тут особливо важливим є досвід виконання функцій адміністративних центрів) статусу містечка. Розглядаючи варіанти розширення мережі дуже малих міських поселень, треба враховувати і той факт, що через високу густоту сіл у Львівській області є великі запити на покращення якості соціально-економічного обслуговування сільської місцевості, а одним із шляхів вирішення цієї проблеми є зміцнення ролі дуже малих міст і містечок як обслуговуючих центрів.

ЛІТЕРАТУРА

- Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 березня 1981 року «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» // Відомості ВР УРСР, 1981. №12. – С. 179–181.
- Шепотько Л. О. Науково-методичні основи визначення і державної підтримки занепадаючих поселень / Л. О. Шепотько, О. П. Максимюк // Державне регулювання соціально-економічного розвитку села. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1995. – С. 39–49.
- Шульц С. Л. Проблеми розвитку малих міст Львівської області та програмно-цільовий підхід до їхнього розв'язання / С. Л. Шульц, І. З. Сторонянська, М. В. Максимчук // Соціально-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах. – Львів: Ін-т регіон. досліджень НАН України, 2009. – С. 47 – 63.
- Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: методологічні і методичні проблеми. Монографія // В. В. Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.